

שפת החשיבה

שפת חשיבה:

1. מילות השפה המתארות תהליכים שכליים ולתוצרים שכליים.
2. מילים המתארות חשיבה והמעוררות לחשיבה.

מהם ההבדלים בין צחוק לצחקוק? בין לגלוג לגיחוך? בין היתול לצהלה? כולם קולות שעשועו אנושיים הלובשים צורות שונות. במובן הרחב כל אחת מהמילים היא מילה נרדפת למילה "צחוק", אולם יהיה מדויק יותר לומר שלכל מילה יש מובן מיוחד לה, ואסוציאציות מיוחדות של קולות ומשמעויות.

צחוק הוא דבר חשוב; אנו נהנים ממנו. כאשר אחרים צוחקים חשוב לשמוע מהו סוג הצחוק, כי צחוק יכול לסמן דברים רבים: הנאה, אהבה, ידידות, זדון, זלזול, שעשוע, בדיחות, עצבנות, אפילו כאב. אין זה אומר שלכל גוון של צחוק מתלוות משמעויות רבות. להפך; אין דבר שהוא כה פשוט ומהנה כמו צחוק לבבי. אבל כאשר חושבים באופן כללי על כל גווני הצחוק — כל המשמעויות והכוונות השונות — תופעת הצחוק האנושי מדהימה במורכבותה.

כאשר תופעה מורכבת, נוטים לתאר אותה במילים רבות. כך הדבר עם הצחוק. תופעה אנושית אחרת, מורכבת יותר ובעלת שמות רבים, היא החשיבה.

חשיבה. זה מה שאתם עושים בראשכם, נכון? כן, נכון. אבל, בחירת המילים שבאמצעותן ניתן לזהות בדיוק איזה סוג של חשיבה אתם (ואחרים) מפעילים יכולה להיות מאתגרת מאוד. השפה מכילה מאות דרכים שבאמצעותן ניתן לכנות ולתאר סוגים שונים של חשיבה. על-מנת להיווכח בכך, השקיעו דקה לבחינת המשמעות של חמש מילים אלה:

לשער; לנחש; להניח; לסבור; להסיק.

באופן כללי, מילים אלה מתארות תהליכי חשיבה מאותו הסוג. משמעותן: **לגבש דעה המבוססת על ראיות או הוכחות שאינן מוחלטות.** אם נרצה לדייק יותר: ההבדל הדק והחשוב ביחס שבין ראיות ודעה הוא זה שמבחין בין המילים השונות. לדוגמה, המילה "לנחש" רומזת לעדות מעטה או בלתי קיימת, בעוד שהמילה "להניח" רומזת לדעה המבוססת על מידה בינונית של הוכחה, והמילה "לסבור" רומזת לקשר חזק יותר בין דעה

וראיות. כאשר מילים אלה מהוות חלק ממשפט, המידע שמשפט כזה מעביר שונה בכל מקרה ומקרה.

קיימות שתי סיבות עיקריות להימצאותן של כל-כך הרבה מילים המיועדות לתאר חשיבה. הסיבה הראשונה היא, שחשוב שהשפה תספק סימנים שיאמרו לנו כיצד יש לפרש או להבין משפטים. לדוגמה, אם אתם קוראים בעיתון שלחם לבן גורם למחלת הסרטן, ואתם בדיוק באמצע אכילת כריך, רצוי שתוכלו למצוא בטקסט מילים שתארגנה את החשיבה ש**מַעֲבֵר** למשפט זה; מילים שיאמרו לכם האם המשפט הוא ניחוש, סברה, הנחה שחוקרים אותה או היסק המבוסס על ראיות שנאספו בקפידה.

הסיבה השנייה לעושרו של אוצר המילים שיש לנו על החשיבה היא שמילים מלמדות על מושגים ועל-כן יוצרות מסלולי חשיבה שניתן לעקוב אחריהם. ככל שבפני לומד השפה עומדות דרכים רבות יותר לתיאור החשיבה, כן מתרבים המסלולים שלאורכם הוא יכול לכוון את החשיבה. קיומן של מילים רבות לתיאור הבדלים מדויקים בין סוגי חשיבה, מאפשר חשיבה מדויקת.

מהי שפת החשיבה?

שפת החשיבה כוללת את כל המילים וצורות התקשורת הקיימות בשפה הטבעית, אשר מתייחסות לתהליכי חשיבה ולתוצריה. למשל: **לחשוב**, **להאמין**, **לנחש**, **לשער**, **להניח**, **עדות**, **ראייה**, **הוכחה**, **נימוקים**, **סיבות**, **הערכה**, **אומדן**, **חישוב**, **חשד**, **ספק**, **בניית תיאוריה** (ראו רשימה מלאה יותר בעמ' 11). מילים אלה מתארות סוג של פעילות שכלית (למשל, לנחש, לאמוד, לגבש תיאוריה), או תוצר של פעילות שכלית (למשל — ניחוש, אומדן, תיאוריה).

כולנו משתמשים במונחים של שפת החשיבה כל הזמן; למשל, כאשר אנו אומרים דברים כמו: "אני מניח שזהו מספר הטלפון הנכון"; "אני מאמין שאנו בעיצומו של שינוי מרכזי בפוליטיקה העולמית"; או "זוהי מסקנה מעניינת".

מקום שבו נִצְפָה לשימוש רב ותדיר בשפת החשיבה הוא כיתת בית-ספר. בכלות הכול, בית-הספר הוא מקום שבו אנו מצפים שתתרחש חשיבה. יש כיתות שבהן קיימת, אכן, שפת חשיבה עשירה; בכיתות אלה שומעים כיצד מורים ותלמידים משתמשים במילים רבות המעוררות פעילות אינטלקטואלית, כמו **נימוקים**, **מסקנה**, **ראיות ודעה**. אבל בכיתות אחרות שפת החשיבה דלה יותר, ובהן המורים והתלמידים משתמשים במילים כלליות כמו "חושבים", "משערים" ו"מרגישים" על-מנת לכסות תחום רחב של תהליכים קוגניטיביים שלכל אחד מהם יש כינוי מדויק יותר.

נשאלת השאלה — האם באמת יש חשיבות למידת עושרה של שפת החשיבה בכיתה מבחינת איכות החשיבה של תלמידיה? על כך תוכלו להחליט בעצמכם. הנה שתי דוגמאות של שפת חשיבה בכיתה: הדוגמה הראשונה היא דו-שיח בין מורה בכיתה ד' ובין תלמידו; הדוגמה השנייה היא אותו דו-שיח, המנוסח מחדש בצורה המשקפת שפת חשיבה עשירה יותר.

הכיתה למדה על ההיסטוריה של התעופה, והתלמידים סיימו זה עתה לקרוא על חייה של אמליה אַרְהַרְט*. מילות שפת החשיבה שבהן משתמשים המורה והתלמידים מודגשות.

מורה: אמליה ארהרט נעלמה במקום כלשהו מעל האוקיינוס השקט בשנת 1937; לא נמצאו שרידים מהתרסקות המטוס. נאמרו דברים רבים ושונים על מה שקרה לאמליה ארהרט ומטוסה. מה אתם **חושבים** שקרה? האם יש למישהו **רעיונות** מדוע היא נעלמה?

תלמיד 1: אולי המנוע התפוצץ?

מורה: זהו **רעיון** אחד. **רעיונות** נוספים?

תלמיד 2: אינני **חושב** שהמנוע שלה התפוצץ; אני **חושב** שהיא פשוט לא רצתה לחזור הביתה. אולי היא ברחתה.

תלמיד 1: כן, אולי היא חיה על אי בודד; אולי היא הנחיתה את מטוסה בכוונה על חוף חולי יפה במקום כלשהו.

מורה: מה גורם לכם **לחשוב** שהיא נעלמה בכוונה?

תלמיד 1: זה היה יכול להיות משעשע, וייתכן שהיו לה אויבים בבית.

מורה: הבה נשאל את שאר הכיתה: האם זהו **ניחוש** טוב לגבי מה שקרה לאמליה ארהרט?

שימו לב שהמילים שהיו בשימוש תכוף ביותר הן "לחשוב" ו"רעיון". בשימוש כזה, חסרה למילים יחודיות, וניתן לפרש אותן בצורה רחבה, המכסה סוגים רבים של חשיבה. לדוגמה, בפעם הראשונה שבה המורה השתמש במילה "לחשוב" ("חושבים") הוא ביקש מהתלמידים להציע

* אמליה ארהרט נולדה בקנדה ביולי 1898 ונעלמה ביולי 1937 ליד האי הולנד באוקיינוס השקט. ארהרט הייתה אחות, עובדת סוציאלית וטייסת. היא התפרסמה כאשר הראשונה שחצתה לבדה את האוקיינוס האטלנטי (מאי 1932). הייתה פעילה בתנועה שעודדה התפתחות תעופה מסחרית, ונלחמה למען זכותן של נשים לטוס. בינואר 1935 הייתה הראשונה שטסה בהצלחה לבדה מהוואי לקליפורניה, טיסה ארוכה ומסוכנת. ב-1937 יצאה יחד עם נוות מארה"ב לטיבוב סביב העולם, ואחרי שסיימה למעלה משני שלישים של הדרך, נעלם מטוסה באוקיינוס השקט. היעלמה המסתורי עורר שאלות והשערות רבות שנדיין לא נמצאו להן תשובות - D.T. ש.

תיאוריה. אחר-כך, כששאל את התלמידים מה גורם להם לחשוב שאמליה ארהרט נעלמה בכוונה, הוא ביקש מהם לחפש נימוקים לחיזוק התיאוריה המוצעת. אבל, למרות שביקש מהתלמידים לעשות שני דברים שונים — להציע תיאוריות ולהביא נימוקים — השפה שלו לא סיפקה לתלמידים שום אות מילולי שיציין מהם הסוגים השונים של החשיבה שהוא ציפה שיבצעו.

הנה אותה דוגמה, כתובה מחדש, במטרה לשקף שפת חשיבה עשירה יותר. שוב, אוצר המילים של החשיבה מודגש.

מורה: אמליה ארהרט נעלמה במקום כלשהו מעל האוקיינוס השקט בשנת 1937; לא נמצאו שרידים מהתרסקות המטוס. הוצעו תיאוריות שונות לגבי מה שקרה לאמליה ארהרט ולמטוסה. מהי התיאוריה שלכם? מדוע, לדעתכם, היא נעלמה?

תלמיד 1: אולי המנוע התפוצץ?

מורה: זוהי תיאוריה אחת. האם קיימות ראיות לחיזוק תיאוריה זו? תלמיד 1: ובכן... לא מצאו שום שרידים, ולכן, כנראה, כאשר המנוע התפוצץ המטוס נפל למעמקי האוקיינוס.

מורה: העובדה שלא נמצאו שרידים עדיין אינה סותרת את התיאוריה שהמנוע התפוצץ. אבל, אינני בטוחה שהיא מוכיחה אותה. האם יש למישהו תיאוריה נוספת?

תלמיד 2: אינני חושב שהמנוע שלה התפוצץ; אני חושב שהיא פשוט לא רצתה לחזור הביתה. אולי היא ברחת?

מורה: האם זוהי התיאוריה שאתה מציע?

תלמיד 2: כן, אני מציע זאת, אבל זוהי רק אפשרות. ייתכן שהיא חיה על אי בודד; אולי היא הנחיתה את מטוסה בכוונה על חוף חולי יפה במקום כלשהו כדי שתוכל לחיות בשקט. הרי היא הייתה מפורסמת מאוד. אני משער שעיתונאים רבים הציקו לה.

מורה: העלית מספר נימוקים מעניינים לחיזוק התיאוריה הזאת; האם קיימות ראיות כלשהן שאתה יודע עליהן — הוכחות הרומזות לכך שהיא רצתה לברוח מפרסום?

שימו לב, בדוגמה האחרונה השפה שבה משתמש המורה מציינת דפוסי חשיבה מאוד ייחודיים ותומכת בהם. הוא מבקש במפורש שהתלמידים יציעו תיאוריות ומקשר את המושג של תיאוריה למושג של ראיות תומכות, ובכך מעביר לכיתה מסר חשוב על הדרך שבה נבנות תיאוריות. בהמשך, כאשר הוא שואל את תלמיד 2 האם התכוון בתשובתו להציע תיאוריה, הוא מעודד את התלמידים שגם הם ישתמשו באוצר המילים של שפת החשיבה כדי לזהות ביתר דיוק את סוג החשיבה שהם נוקטים בו. באמצעות תגובה זאת, המורה משתמש במושגים שהוא הציג לפני כן בדו-

שיח, ומעביר לתלמיד מסר שאם הוא מתכוון להעלות תיאוריה, עליו גם להציע נימוקים וראיות התומכים בה.

השגה רווחת כנגד השימוש בשפת חשיבה עשירה כדוגמת זו שבדו-שיח הקודם היא שתלמידים רבים, בעיקר תלמידים צעירים, אינם מכירים את אוצר המילים או את הקונצפטים שמאחורי מילים כמו תיאוריה, ראיות, או הוכחה. אבל אוצר המילים של שפת החשיבה מייצג קונצפטים חשובים שבעזרתם חושבים, ומניסיונו בהוראת שפה באופן כללי אנו יודעים שקונצפטים ואוצר מילים נלמדים בצורה הטובה ביותר בהקשר טבעי ויום-יומי, כמו קריאה או שיחה. לכן, ההחלטה להשתמש בשפת חשיבה עשירה בכיתה אין פירושה שהתלמידים חייבים לדעת מראש את ההגדרות המדויקות של מילים מתוחכמות. זוהי בעיקר דרך יעילה להצגה ולהוראה של שפה כזו.

אוצר מילים לשפת חשיבה

מובאת כאן רשימה ארוכה (חלקית בלבד) של מונחי חשיבה. אל למורים להיבהל מאורך הרשימה: אין מצפים מהם שישתמשו בכל המילים הללו בעת ההוראה. אנו מציעים רשימה ארוכה זו משתי סיבות: ראשית, היא מספקת מבט על הטווח ועל ההיקף של מונחי שפת החשיבה כפי שאלו מופיעים בשימוש יום-יומי (רוב הקוראים מכירים את המשמעות של כל אחת מן המילים). שנית, הרשימה תשמש מקור חשוב למחנכים המעוניינים להעשיר את שפת החשיבה בכיתוניהם ותשמש אותנו בפעילויות המתוארות בפרק הבא.

אוצר מילים של שפת חשיבה*

לחשוב, לחשוב בהיגיון, להגות, להרהר, להתעמק, לגבש דעה, לעצב דעה, לתכנן, לעיין, לבחון אפשרויות שונות ומגוונות, להימלך בדעתך;

להניח, לסבור, לשער, להמר, לנחש, להעלות סברה, לעלות השערה, להעלות רעיון, להציע רעיון, להעלות על הדעת, לתאר לעצמך ש..., לדמות בנפשך ש..., להיות מעורב בהרפתקה מחשבתית, לבצע תרגיל מחשבתי, לבצע ספקולציה מחשבתית, לקחת סיכון בחשיבה, לקבוע, לגבש תיאוריה (על בסיס של הנחת מבנה מסוים), לצפות, לנבא, לחזות, לחשוב מה היה קורה אילו...;

היפותיזה, השערה, הנחה, ספקולציה;

לדעת, לדעת באופן ברור, להכיר, להכיר ב..., לתפוס, להבין, להשיג, לעפל (בהשאלה: שכלית ונפשית), לראות את התמונה, לתפוס בדרך אינטואיטיבית, לקלוט, לראות, להבחין, להביא למודעות, להתבונן, להבין לעומק, להבין דבר לאשורו, לרדת לעומק הדברים, להכליל;

* ראו נספח ב' ובו הרשימה המקורית (באנגלית) של אוצר המילים של שפת החשיבה שבחרו מחברי הספר. בלוויית תרגום לעברית - ד.ש.

ללמוד, לשנון, לקרוא בעיון, לחשוב באופן מכוון, לגלות (סוד, תגלית, תופעות), לאתר, לזהות, לחשוף, להציג, להעמיד במקום;

לבחון, לבדוק, לחקור, לתור, לשאול, להשגיח, לערוך חקירה, לבצע תצפית; לשקול, להתחשב ב...; להתייעץ, להביא בחשבון גורמים;

בטויים בעברית במקום המילה **reflect**: לבצע (לערוך) רפלקציה, להיזכר, לשקף, לחשוב על חשיבתך, להרהר מחדש, לשחזר חשיבה, חשיבה על כלים ואסטרטגיות הקשורים בהגעה לפתרון, חשיבה על היבטים וזוויות של המצב;

לחַשֵׁב, להפעיל את השכל בחשיבה;

לפתור (בעיה, תרגיל), להתיר (בעיה), לפרק לגורמים, לנתח (מצבים, נתונים), לפרש, לפרשן, לתרגם, לערוך חתכים, לבדוק שלב אחר שלב, לפענח, להבהיר, להאיר, להסביר, לבאר, לבודד, לחפש סיבות או נימוקים, לחפש טעמים;

להוכיח, לשכנע, לנמק, להראות, להביא נימוקים, להדגים, להמחיש, לתת דוגמה, להפגין;

רְאִיה, הוכחה, עדות, ממצאים, סיבה, נימוק;

לדון, לשפוט, להעריך (הערכה חיובית), להעריך (הערכה נויטרלית), לאמוד, להחשיב, להכיר בערך..., לקבוע עז' כמה...;

לבקר, לחפש חסרונות, להשמיץ, להפלות, לכפור ב..., לסתור, לסתור טענו להכחיש, לשלול, להתנגד, להסתייג, לחלוק על...;

להסיק, להחליט, לסכם, דבר נובע מ..., דבר נגזר מ..., להגדיר, לקבוע, להכריע, להקיש, לקשר לדברים אחרים, לקבוע עקרונות, להציג לויכוח, ללקט, לקבץ;

לרמוז, דבר המצביע על..., על-פי משהו, להקיש, להסיק;

לבסס, לחזק, לשרש, לדרג, לקבוע סולם דרגות, לשקלל;

להטיל ספק, לערער, לפקפק, לשאול, לבחון מקרוב, לבדוק פרטי פרטים תוך הטלת ספק, לחשוך;

לטעון, להטיל אשמה, להאשים, להעיד על..., לתבוע, להיאבק על דעתך, להגן על דעתך, להחזיק בדעה, לתמוך, להצדיק, ללמד זכות, לערוב ל...;

לאשר, לוודא, לאשרר, לאמת, לאשר בבטחה, לאשש, לחזק, לעודד, לקבל חוק או קביעה;

להכריז, להצהיר, לנסח, לגלות דעתך (גילוי דעת);

להסכים, לוותר, להיכנע, להודות בצדקת טענה, לוותר על תביעה, לוותר על זכות;

להאמין (כולל אמונה במצבים, בהנחות, באמיתות), לבטוח, נוטה להאמין, מקבל; לעבד (נתונים, מידע), לפתח תהליכי חשיבה, לשכלל (רעיון, טיעון).

האין זה מפליא מה רחב טווח המילים הקיימות בשפתנו על-מנת לתאר את פעילות השכל?

מדוע חשוב לטפח את שפת החשיבה?

למרות נימוקים רבים התומכים בהשקפה שניתן לטפח חשיבה טובה באמצעות חשיפה לסביבה לשונית עשירה, קיים כאן פרדוקס מעניין. הטקסטים של הכיתה — בכל הרמות, כולל רמת המכללה — משתמשים במעט מאוד מילים מהרשימה דלעיל. המחקר מראה, שאפילו ילדים בבית-ספר יסודי רכשו כבר את המנגנון הקונצפטואלי הדרוש כדי להבין את משמעותם של רבים מהמונחים האלה, גם אם עדיין לא הציגו בפניהם את אוצר המילים (Olson & Astington, 1990). לדוגמה, למרות שילדים בכיתה ד' אינם מכירים את המילה "לְאָמַת", הם מכירים את המרכיבים הקונצפטואליים שהקונצפט "לְאָמַת" בנוי עליהם (כלומר, הקונצפט של **אמונות** נכונות ומוטעות והקונצפט של **סיבות** להאמין למשהו).

מדוע הסביבה הלשונית של בתי-הספר כה דלה? ייתכן שסיבה אחת היא השאיפה — שגם אם מקורה בכוונות טובות, היא עדיין מוטעית — להפוך את הלמידה לקלה. מחנכים ומחברי ספרי-לימוד נוטים לפשט את השפה, על-מנת להציג חומר קשה בצורה מושכת ונגישה יותר לילדים. אלא שבכך הם מונעים מהלומדים את האפשרות להכיר את הסימנים הלשוניים שהם זקוקים להם על-מנת לנווט ולנהל את חשיבתם. כיצד, בדיוק, מסייעת שפת החשיבה לתלמידים לחשוב טוב יותר? להלן מוצגים שני אופנים חשובים:

1. שפת החשיבה מסייעת לתלמידים לארגן ולתאר את החשיבה שלהם עצמם בצורה מדויקת ואינטליגנטית יותר. מילים הן מכשירים מדויקים. הן יוצרות אבחנות שניתן לחשוב באמצעותן, אבחנות המיושמות לא רק על מידע חדש, אלא גם על מחשבות. לדוגמה, לאחר שהתלמידים למדו שתיאוריות שאנשים אחרים מגבשים — כגון תיאוריות של מדענים והיסטוריונים — כוללות טענות והנחות, יש להניח שיפתחו מודעות לכך שגם החשיבה העצמית לובשת לעתים קרובות צורה של גיבוש תיאוריה, וכמוה קוראת למציאת ראיות ולהבאת נימוקים.

2. שפת החשיבה מעבירה מסרים לתגובי הסטנדרטים של חשיבה. מילים אומרות אֵילו סוגי חשיבה מתאימים ומתי. לדוגמה, זְכְרוּ כיצד קודם לכן, בגרסה השנייה של השיחה על אמליה ארהרט, המורה השתמש במילה "תיאוריה" כדי להעביר מְסָר שישנם סטנדרטים מסוימים של חשיבה הקשורים בגיבוש תיאוריה — סטנדרטים הכוללים חיפוש הוכחות ומתן נימוקים. השימוש שעושה המורה במילים מסוימות שעה שהוא משוחח עם התלמידים מסמן מהי רמת ציפיותיו לגבי מה שמכונה לעתים "רמת הדיון".

הנה דוגמה נוספת: נניח שאתם דנים בהאקלברי פין בשיעור אנגלית. אם אתם פשוט שואלים את התלמידים מדוע, לדעתם, ברח האקלברי, תקבלו בוודאי תגובה קצרה בת משפט אחד (לעיתים כמו "פאפ היכה אותו"). אבל אם בניסוח שאלותיכם אתם מציבים סטנדרטים לתגובות של התלמידים — לדוגמה, באמצעות בקשת נימוקים לחיזוק דעתם, או בקשה לשקול פירושים חלופיים, או בקשה לנתח את המניעים של האקלברי פין, וכו' — אתם מעלים את רמת הדיון, וכך עולה הסבירות לכך שתזכו לתגובות מפורטות שיש מאחוריהן מחשבות שקולות.

"השורות התחתונות": איך לשלב שפת חשיבה בתרבות הכיתה

נניח שאתם רוצים להפוך את שפת החשיבה לחלק מהתרבות של בית-ספרכם או כיתתכם. מהם הגורמים שיתרמו להצלחה? זכרו את ארבעת הכוחות התרבותיים שהוצגו בהקדמה: דגמים, הסבר, אינטראקציה, משוב. אלו הן ארבע דרכים רבות-עוצמה, שבאמצעותן התרבות מלמדת או מתרבתת דפוסים של חשיבה טובה. ה"דגמים" הם דוגמאות של חשיבה טובה הלכה למעשה. "הסבר" נוגע למסירה ישירה של מידע הרלבנטי לחשיבה טובה. "אינטראקציה" עוסקת בשימוש פעיל בהרגלי חשיבה טובה עם חברים אחרים בקהילה. ו"משוב" מתייחס למידע אשר חברי הקהילה מחזירים לחושבים לגבי טיב החשיבה שהם מפעילים. ניתן להפעיל את כל ארבעת הכוחות התרבותיים האלה שעה שמטפחים בכיתה שפת-חשיבה. לשם התחלה, נאמר שלהדגים שפת חשיבה פירושו לשלב דוגמאות והמחשות של מילים ומושגים הלקוחים משפת החשיבה בעבודת הכיתה הרגילה. למשל, שימוש במילים רבות של שפת החשיבה בכיתה והפניית תשומת הלב אליהן בעיתונים ובספרים הן דרכים להדגמת שפת חשיבה.

שנית, מתן הסברים בשפת החשיבה פירושו להורות ישירות מהי משמעותן של המילים של שפת החשיבה, תוך כדי מתן הוראות על אופן השימוש בהן. כך, לדוגמה, תוכלו להסביר לתלמידים מהי משמעות המילה **מסקנה**, וכן להסביר כיצד יוכלו להסיק בצורה נכונה את מסקנותיהם, וכיצד יוכלו לזהות ולהעריך מסקנות של אחרים.

שלישית, תרבות היא תופעה פעילה ואינטראקטיבית. הכנסת שפת חשיבה כרוכה במתן הזדמנויות ללומדים להשתמש במונחים ובמושגים של שפת החשיבה במסגרת האינטראקציה היום-יומית שלהם עם חבריהם בכיתה. פירוש הדבר, יצירת ציפייה שתלמידים ישתמשו במונחים אלה בכתיבתם, בעבודת צוות, ובשיחה אתכם המורים.

ולבסוף, מתן **משוב** לגבי שפת החשיבה פירושו לספק לתלמידים מידע מעודד והדרכה סביב השימוש שלהם במונחים ובמושגים של שפת החשיבה. במידה רבה, המשוב בשפת החשיבה מתרחש באופן דומה למשוב בשפות למידה אחרות: באמצעות ניסוח מחדש של שפת הטירון כך שתהפוך לשפת מומחה. ראינו זאת בשיחה על אמליה ארהרט, כאשר המורה ניסח מחדש את דברי התלמידים על-מנת שישקפו מושגים מדויקים יותר של שפת חשיבה. דוגמה לכך היא כאשר תלמיד אומר: "אני חושב כך וכך", והמורה מגיב באמרו, "הצעת תיאוריה מעניינת". תגובת המורה היא משוב, כי המורה מאשר את מחשבתו של התלמיד ובאמצעות השימוש במילה **תיאוריה** הוא מעביר מידע הרומו כיצד ניתן לגבש מחדש את המחשבה בצורה מדויקת יותר. צורה אחרת של משוב סביב שפת חשיבה היא הערכת הידע של התלמיד באוצר המילים ובמושגים של שפת חשיבה, באמצעות מבחנים או חידונים.

את הדברים שאמרנו על השימוש בארבעת כוחות התרבות לטיפול שפת החשיבה של התלמידים ניתן לנסח כ"**שורות תחתונות**" מעשיות בהוראה — **רשימת בקרה** שבעזרתה מורים יכולים לבדוק את עצמם ולוודא ששפת החשיבה אכן תשתלב בתרבות הכיתה. להלן ארבעת הכוחות התרבותיים, כאשר הם מנוסחים כ"שורות תחתונות". ככלל גם, כל שיעור או פעילות שנוגעים בשתי "שורות תחתונות" לפחות, יהיה בהם משום תרומה לטיפול חשיבת התלמידים.

כדי לתרבת שפת חשיבה, "השורות התחתונות" הן:

1. **הדגמו שפת חשיבה.** השתמשו באופן קבוע בשפת חשיבה עשירה בדיון הכיתתי — שפת חשיבה הכוללת חלק ניכר מאוצר המילים של הרשימה שהובאה לעיל. בתנאים רגילים, "באופן קבוע" פירושו כל יום, בכל נושא.

2. **תנו הסברים לגבי המטרה ואופן השימוש במונחים ובמושגים של שפת החשיבה.** ציינו את המילים של שפת החשיבה בכל סוגי החומר הכתוב או המילולי שהתלמידים פוגשים — בספרי לימוד, בעיתונים, בהרצאות, בנאומים, בדיווח על חדשות, במאמרים בירחונים וכו' ודונו בהן. עודדו את התלמידים לדון גם הם במונחי שפת החשיבה (לדוגמה, בקשו מהם להסביר את מטרת המילה "טענו" המופיעה בדיווח העיתונאי הבא: "עדים טענו שראו אדם בהיר-שיער מתרחק בריצה ממקום הפשע").

3. **עודדו אינטראקציה.** כאשר תלמידים כותבים, עונים על שאלות בכיתה, או משוחחים אתכם וביניהם, עודדו אותם להשתמש בשפת חשיבה עשירה.

4. **הקפידו לתת משוב מעודד ואינפורמטיבי.** תמכו במאמצי התלמידים להשתמש בשפת חשיבה וספקו להם מידע על אופן השימוש

במילים ובמושגים של שפת החשיבה באמצעות ניסוח-מחדש ומדויק של הדברים שהם אומרים.

פרק 3 ממחיש כיצד "השורות התחתונות" האלה מופעלות במסגרת הכיתה. העמודים הבאים, המכונים "תמונות של עבודה מעשית", מספקים אמצעי המחשה ודוגמאות שמציגות כיצד מורים מלמדים את שפת החשיבה ומשתמשים בה בכיתותיהם. למחנכים הרוצים לנסות חלק מרעיונות אלה בבית-ספרם או בכיתתם, מספק הפרק הבא הוראות מפורטות להוראה.